

Anser erythropus

Fjällgås

Fåglar

Klass: Aves (fåglar), **Ordning:** Anseriformes (andfåglar), **Familj:** Anatidae (änder, gäss och svanar), **Släkte:** *Anser*, **Art:** *Anser erythropus* - fjällgås (Linnaeus, 1758) **Synonymer:** *Anas erythropus* Linnaeus, 1758

Kännetecken

Fjällgåsen är en liten gås, endast något större än en gräsand. Den påminner mycket om en bläsgås, dvs. har en brun fjäderdräkt med vit bläs i pannan och svarta tvärgående bukfläckar. Den vita bläsen går dock längre upp mot hjässan än hos bläsgås och den skära näbben är betydligt kortare. Dessutom har fjällgåsen en tydlig gul ring runt ögat. Unga fjällgäss saknar vit pannbläs och svarta bukfläckar.

Utbredning och status

Fjällgåsen förekommer idag ytterst fåtaligt i de nordligaste delarna av Fennoskandien. Häckningsområdet har alltsedan 1940-talet successivt minskat och den nuvarande utbredningen är begränsad till ett område i svenska Lappland (där förstärkning av beståndet skett genom utsättning) och ett i norska Finnmark. Eventuellt kan häckning tillfälligt ske utanför dessa områden. Fjällgåsen häckar inte längre i Finland. Det rysk-sibiriska beståndet har i likhet med det fennoskandiska också minskat kraftigt i antal och utbredningsområdet har krympt så att en stor lucka bildats mellan förekomsterna i Fennoskandia (inkl. ev. par på Kolahalvön) och de närmast belägna väster om Uralbergen. Fjällgåsen klassas internationellt som globalt hotad (VU) och är den enda i Sverige häckande fågelarten som förts upp i denna kategori. Världspopulationen, som uppskattas till 20 000-25 000 individer (inklusive årsungar), visar en nedåtgående trend liksom den europeiska (runt 240 häckande par). Den totala fennoskandiska populationen uppskattades 1980 till 160-260 individer och vid 1990-talets början till cirka 60 häckande par. Antalet häckande par i Sverige uppskattas för närvarande (2011) till 15-25 par och har under senaste decenniet ökat långsamt. Beståndet i norska Finnmark uppgår till cirka 20 par. Den svenska populationen är sydvästflyttande och flockar ses regelbundet i de södra delarna av landet, främst vid Sundsvall, Hudiksvall, Hjälstaviken (Uppland) samt vid Svensksundsviken och Roxen (båda i Östergötland). Under vårflyttningen rastar ett varierande antal i älvdalarna nedanför fjällkedjan. Flertalet eller alla av de i Sverige observerade fjällgässen hör till den svenska populationen. De enstaka fjällgäss som på våren rastar i Norrbotten kan möjligen höra till den norska populationen. Den i nordligaste Norge häckande populationen är sydostflyttande med rastlokaler i Baltikum, Ungern, Ryssland och Kazachstan och vinterkvarter i Grekland. Troligen följde huvuddelen av den svenska populationen denna sträckväg tidigare. Såväl höst som vår rastar en stor andel av den norska populationen i Porsangerfjord i nordligaste Norge. Tidigare rastade under vårsträcket ett 10-tal vid Uleåborg på finska sidan av Bottenviken. Sträcket följer troligen huvudsakligen två vägar - båda via Kaninhalvön i Ryssland. I den västliga rutten är Hortobágy i Ungern en viktig höstrastlokal. Den östliga rutten går öster om Uralbergen genom Kazachstan och därifrån över södra Ryssland till Grekland.

Fjällgäss häckar parvis, flerårig parbildning är regel och livslång parsammanhållning är vanlig. En hane kan ibland ha två honor. Könsmognad inträder vid två års ålder, men cirka hälften av honorna dröjer med sin häckningsstart tills de är tre år gamla. Vuxna fjällgäss uppvisar starkt ortstrohet till tidigare häckningslokaler och ungfåglar har hög trohet mot lokalen där de lärt sig flyga. Unga honor uppvisar en mycket hög trohet till sin födelselokal, medan hanarna kan bilda par med honor från andra populationer i vinterkvarteren och därigenom länkas över till andra bestånd. Häckningslokalerna ligger i områden med sjöar och småtjärnar i fjällens björk- och videzoner, men arten förekom tidigare sällsynt ända ner i barrskogszonens övre del. För sin häckning föredrar fjällgässen sjöar i vars närhet det finns en mosaik av öar, deltaland, sandrevlar och myrar. Relativt många häckar på öar. Boet ligger i regel i dvärgbjörkris. Äggläggningen sker från mitten av maj när snöfria områden bildas och när isarna på sjöarna börjar bryta upp. Under sena vårar kan häckningen avbrytas eller ställas in. Kullstorleken är normalt 3-6 ägg och ruvningstiden 25-28 dygn. Honan ruvar ensam, medan hanen vaktar i närheten av bopplatsen och försvarar boet mot korpar och kråkor genom att attackera dessa i luften. Fjällgässens eminenta flygförmåga kommer då till sin rätt. Båda föräldrarna hjälps åt att leda ungarna. Kullen rör sig mellan sjöar, tjärnar och myrområden i häckningsområdet. Förflyttningar till fots till högre nivåer förekommer åtminstone i vissa delar av artens häckningsområde. Ungarna blir flygfärdiga vid 35-40 dagars ålder. Familjerna går mot slutet av ungperioden samman och bildar flockar. Familjen håller ihop under höstflyttning, övervintring och en del av vårflyttningen. På detta sätt lär sig ungfågeln sträckvägarna av föräldrarna. I fjällen betar vuxna fjällgäss utan ungar ofta på myrar. Kullarna håller sig mycket nära stränderna när ungarna är små, synbart ofta inne i videbården. Men redan efter någon vecka söker de sig tidvis ut på myrarna. Ruggande gäss äter bland annat flaskstarr men rör sig också en bit från stranden. Under sensommaren uppskattas bär och i synnerhet kråkbär intas i stor mängd när tillgången så möjliggör. I vinterkvarteren i Holland rapporteras att fjällgässen företrädesvis håller till på fuktiga betesmarker. Fjällgäss som har ungar ruggar sina vingpennor under ungarnas uppväxttid och återfår flygförmågan strax innan ungarna blir flygga. Gäss utan ungar söker sig till särskilda ruggningslokaler, som kan ligga nära eller långt från häckningsområdet. En sådan lokal har nyligen upptäckts i Lappland (2011) och dessutom frekventeras sedan länge en lokal i Hälsingland. Sannolikt finns flera lokaler. De svenska fjällgässen anländer i början av april till rastplatserna i Mellansverige och södra Norrland. Hur intensivt rastlokalerna närmast nedanför fjällen utnyttjas tycks bero på rådande vattenstånd på lokalerna, på snöförhållandena i häckningsområdet och möjligen gässens kondition när de anländer. Fjällgässen företar sonderande flygturer upp till häckningsområdet för att inspektera häckningsplatserna så att häckning kan starta så snart förutsättningarna är de rätta. De lämnar häckningsområdet i slutet av augusti, rastar numera en längre tid på lokaler i södra Norrland och Mellansverige och anträder flyttningen till vinterkvarteren i Holland i månadsskiftet september/oktober, troligen efter en non-stopflygning.

Fjällgåsens kraftiga tillbakagång från mitten av 1900-talet kan troligen förklaras av flera samverkande negativa faktorer. I häckningsområdena kan ökade störningar, illegal jakt och vattenkraftsutbyggnad samt rödrävens expansion till högre zoner i fjällen ha medverkat till artens tillbakagång. Även igenväxning av slåttermarker vid Norrlandskusten och i inlandet kan vara bidragande till tillbakagången i vårt land. Avsaknad av lämmelår i Västerbottens- och Norrbottensfjällen under långa perioder (bl.a. under perioden från tidigt 1940-tal till sent 1950-tal) kan ytterligare ha försämrat förutsättningarna. Däremot bedöms numera tidigare uppgifter om omfattande slakt i fjällen under ruggningstiden som icke trovärdiga, ehuru detta kan ha förekommit vid enstaka tillfällen. Predation av rödräv antas påverka den svenska populationen påtagligt. Erfarenheterna av intensiv efterhållning av rödräv i norra Norge under senare år har där medfört bättre överlevnad av ungar och vuxna fjällgäss. Häckningsresultatet för den svenska populationen tenderar bli högre under år med låga antal av rödräv och under år med rik lämmelförekomst. Den svenska populationen är genom sin flyttning mot sydväst via rastlokaler och till vinterkvarter förskonad från alltför hög beskattning. En utökad jakt för att hantera de växande bestånden av grågås och bläsgås kan emellertid innebära en ökad risk för att fjällgäss skjuts av misstag. Ett nytt hot i fjällregionen är de störningseffekter som uppstår av ett alltmer intensivt och utbrett fiske, i Sverige speciellt efter 1992 då det nya upplåtelsesystemet ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen trädde i kraft. Detta kan ha en menlig inverkan på häckningsframgången. I många rast- och övervintringsområden utefter den sydostliga sträckvägen förekommer däremot sedan länge en intensiv jakt på fjällgäss. Senare års märkningar av fjällgäss i Norge visar att dödligheten genom jakt är hög i synnerhet på höstrast- och övervintringslokaler och detta är sannolikt den allvarligaste hotfaktorn totalt sett för denna population. På rastplatser och i vinterkvarter utefter denna flyttväg har även biotopförsämring (torrläggning, överdämning, ändrad markanvändning och industrialisering) inverkat menligt. Under de senaste decennierna har de negativa effekterna från några av de nämnda faktorerna reducerats genom att skydds- och stödåtgärder har vidtagits. Några viktiga lokaler och områden i Ungern, Grekland, Iran och Ryssland har således förklarats vara reservat med jaktförbud. Detta hade emellertid under lång tid ingen påvisbar positiv effekt för den fennoskandiska populationen. Dock kan en förbättring ha inträtt under den allra senaste tiden (2011-2012). Att en del av de individer i det tidigare avelsbeståndet i Sverige, och därmed sannolikt också en del av deras avkommor, är bärare av bläsgåsgener uppfattas numera inte som något större problem för bevarandearbetet av fjällgåsen.

Åtgärder

Sedan 1977 har Svenska Jägareförbundet i samarbete med Nordens Ark och med stöd främst från Naturvårdsverket, länsstyrelserna i Norrbotten och Gävleborg, Våtmarksfonden, Stiftelsen Sveriges Vildnad, Göran Gustafssons Stiftelse och Världsnaturfonden (WWF) bedrivit uppfödning av fjällgäss för att få fram ungar för utsättning i tidigare häckningsområden och därigenom förstärka den kvarvarande populationen. Målsättningen i detta program har därtill varit att få fjällgässen att flytta till områden med säkrare rast- och övervintringslokaler. Därför nyttjades vitkindade gäss, som flyttar mot sydväst och övervintrar i Holland, som fosterföräldrar till fjällgåsungarna. De utsatta fjällgåsungarna blev då präglade på den lokal där de lärt sig flyga och återvänder till utsättningslokalerna, medan fosterföräldrarna sökte sig tillbaka till sina tidigare häckningsplatser. Gåsungar flyttar tillsammans med sina föräldrar och ungarna lär sig flyttningssvågarna av dessa. Denna sydvästliga flyttningssiktning har tidigare utnyttjats av en del av det fennoskandiska fjällgåsbeståndet, men det är oklart om den utgjort en regelrätt flyttningssvåg eller enbart använts av familjer och individer som slagit följe med andra gåsararter. Eventuellt kan det ha varit en sträckväg för de fjällgäss som häckade längst i söder i fjällkedjan. Från 1981 till och med 1999 har 348 fjällgäss satts ut inom ett område i Lappland där arten tidigare var allmän och där ett restbestånd av fjällgäss fanns kvar när utsättningarna startade. Överlevnaden hos utsatta ungar har varit hög och de har i stor utsträckning återvänt till utplanteringsområdet. Den första lyckade häckningen som kunde konstateras i utplanteringsområdet ägde rum 1986. Därefter har beståndet ökat och under 10-årsperioden 2002-2011 har i genomsnitt 7,3 familjer med i snitt 2,5 ungfåglar per år anlänt till höstrastlokalerna längs norrlandskusten. Sedan det upptäckts att en del av fjällgässen i det ursprungliga avelsbeståndet var bärare av blåsgåsgener avbröts utsättningen. Från och med 2010 har utsättning återupptagits i försöksskala, nu med uppfödda ungar av ryskt ursprung. För aktuell information om populationernas status och utveckling, beslut samt planer för skötseln av arten hänvisas läsaren till Åtgärdsprogram för fjällgås 2011-2015 (<http://naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6434-1.pdf>), Projekt Fjällgås hemsida (beräknas öppna i april 2012), rödlistan och till befintliga web-sidor (t.ex.:). De flesta lokaler som för närvarande används av den svenska populationen inom landet är välkända och flertalet har skyddsbestämmelser som gynnar fjällgäsen. Dock kan det finnas både häcknings- och ruggningslokaler i fjällen samt rastlokaler nedanför fjällen som ännu är okända. Icke upptäckta rastlokaler kan även finnas utefter sträckvägarna. I vinterkvarteren är det okänt vart fjällgässen tar vägen när hårda väderförhållanden i Holland tvingar dem flyga vidare. På grund av att fjällgäsen i hela sitt utbredningsområde är i en kritisk situation är det viktigt att forskning och skyddsåtgärder rörande denna art genomförs energiskt och samordnat. En internationell aktionsplan har 2008 publicerats av African-Eurasian Waterbird Agreement (AEWA). Ett nationellt åtgärdsprogram för fjällgäsen i Sverige antogs under 2011. Kartläggning och uppföljning av områden i Norden där arten häckar, ruggar och rastar genomförs av arbetsgrupper inom respektive land. Stora insatser görs internationellt sedan mitten av 1990-talet för att klarlägga flyttningssvågar och övervintringsområden och åtgärder vidtas efterhand för att minska effekterna av negativa faktorer. För den del av den fennoskandiska populationen som flyttar mot sydost har flera projekt med EU-stöd genomförts.

Övrigt

Utländska namn – NO: Dverggås, DK: Dværggås, FI: Kiljuhanhi, GB: Lesser White-fronted Goose. Fjällgäsen är globalt rödlistad (2008) som *Sårbar* (VU). Fjällgås är förtecknad i bilaga 1 i EU:s fågeldirektiv (rådets direktiv 79/409/EEG) och är i EU-sammanhang en prioriterad art. Fjällgäsen är dessutom förtecknad i Bernkonventionen bilaga II (strikt skyddade djurarter), Bonnkonventionen bilaga I (hotade flyttande arter som ska ges ett strikt skydd vilket även inkluderar rastplatser och flyttningssvågar) och AEWA (African-Eurasian Waterbird Agreement). Arten är fredad enligt jaktförordningen (1987:905) och tillhör Statens Vilt enligt 33 § jaktförordningen. Fjällgäsen är rapporterad som häckfågel i två och som rastande i ett tiotal SPA-områden, vilket bland annat medför ett ansvar för att bibehålla och om möjligt förbättra artens status i dessa områden.

Naturvård

Konventioner: Fågeldirektivet, Bernkonventionens bilaga II, Bonnkonventionens bilaga I, AEWA

Fridlysnig: Fridlyst enl. 4 § Artskyddsförordningen. Räknas även som vilt, vilket betyder att den är fredad men kan vara jaktbar enligt jaktförordningen eller jaktlagen.

Åtgärdsprogram: Fastställt

Global rödlistning: VU A2bcd+3bcd+4bcd (2016)

Litteratur

- Aarvak, T. & Øien, I. J. 2003. Moulting and autumn migration of non-breeding Fennoscandian Lesser White-fronted Geese *Anser erythropus* mapped by satellite telemetry. *Bird Conservation International* 13: 213-226.
- Aarvak, T. & Øien, I.J. 2004. Monitoring of staging Lesser White-fronted Geese at the Valdaik Marshes, Norway, in the years 2001–2003. I: Aarvak, T. & Timonen, S. (red.): *Fennoscandian Lesser White-fronted Goose conservation project. Report 2001-2003*. – WWF Finland Report No 20 & Norwegian Ornithological Society, NOF Rapportserie Report no. 1-2004: 19-24.
- Andersson, Å. 2004. The reintroduction of the Lesser White-fronted Goose in Swedish Lapland – a summary for 2000–2003. I: Aarvak, T. & Timonen, S. (red.): *Fennoscandian Lesser White-fronted Goose conservation project. Report 2001-2003*. – WWF Finland Report No 20 & Norwegian Ornithological Society, NOF Rapportserie Report no. 1-2004: 51-52.
- Andersson, Å., Gladh, L. & Larsson, T. 2004. Hur går det för fjällgäsen i Sverige? Lägesrapport från svenska fjällgåsprojektet. *Vår Fågelvärld* 63: 15–21.
- Andersson, Å. & Holmqvist, N. 2010. The Swedish population of Lesser White-fronted Goose *Anser erythropus* - supplemented or re-introduced? *Ornis Svecica* 20: 202-206.
- Björklund, M. 1996. Fjällgäsen och älvsåtterns försvinnande. *Vår Fågelvärld* 55(3): 17–19.
- von Essen, L. 1996. Reintroduction of lesser white-fronted geese (*Anser erythropus*) in Swedish Lapland (1981–1991). I: M. Birkan, J.van Vessem, P. Havet, J. Madsen, B. Trolliet & M. Moser, (red.). Proceedings of the Anatidae 2000 Conference, Strasbourg, France, 5–9 December 1994. *Gibier Faune Sauvage* 13: 1169–1180.
- von Essen, L. 1999. The Swedish reintroduction project of Lesser White-fronted Geese. I: Tolvanen, P., Øien, I.J. & Ruokolainen, K. (red.): *Fennoscandian Lesser White-fronted Goose conservation project. Annual report 1998*. – WWF Finland Report 10 & Norwegian Ornithological Society, NOF Rapportserie Report no. 1-1999: 18–20.
- Kampe-Persson, H. 2008. Historical occurrence of the Lesser White-fronted Goose *Anser erythropus* in the Atlantic flyway. *Ornis Svecica* 18: 69-81 (sammanfattning på svenska: Historisk förekomst av fjällgås *Anser erythropus* i den atlantiska flyttningsskorridoren).
- Lorentsen, S.-H., Øien, I. J., Aarvak, T., Markkola, J., von Essen, L., Faragó, S., Morozov, V., Syroechkovsky Jr., E. & Tolvanen, P. 1999. Lesser White-fronted Goose *Anser erythropus*. I: Madsen, J. Cracknell, G. & Fox, A. D. (red.). *Goose populations of the Western Palearctic. A review of status and distribution*. Wetlands. International Publ. No. 48. Wetlands International, Wageningen, The Netherlands. National Environmental Research Institute, Rønde, Denmark.
- Madsen, J. 1996. Lesser White-fronted Goose. I: Heredia, B., Rose, L. & Painter, M. (red.). *Globally threatened birds in Europe. Action Plans*. Strasbourg, France. Council of Europe Publishing.
- Markkola, J., Luukkonen, A., & Leinonen, A. 2004. The spring migration of the Lesser White-fronted Geese on the Bothnian Bay coast, Finland, in 2001-2003. I: Aarvak, T. & Timonen, S. (red.): *Fennoscandian Lesser White-fronted Goose conservation project. Report 2001-2003*. – WWF Finland Report No 20 & Norwegian Ornithological Society, NOF Rapportserie Report no. 1-2004: 14-18.
- Tolvanen, P., Øien, I.J. & Ruokolainen, K. (red.) 2001. *Fennoscandian Lesser White-fronted Goose conservation project. Annual report 2000*. – WWF Finland Report 13 & Norwegian Ornithological Society, NOF Rapportserie Report no. 1-2001: 12–16.
- Mooij, J.H. 2010. Review of the historical distribution of the Lesser White-fronted Goose *Anser erythropus* in Europe. *Ornis Svecica* 20: 190-201.
- Mooij, J.H., Hansson, P., Kampe-Persson, H. & Nilsson, L. 2007. Analysis of historical observations of Fennoscandian Lesser White-fronted geese *Anser erythropus* in Sweden and the Western Palearctic. *Vogelwelt* 128: 000-000.
- Morozov, V.V. & Aarvak, T. 2004. Wintering of lesser white-fronted geese breeding in the Polar Urals. *Casarca* 10: 156–162.
- Morozov, V.V. & Syroechkovski Jr, E.E. 2002. Lesser White-fronted Goose on the verge of the millenium. *Casarca* 8: 233–276. Ryska med engelsk sammanfattning.
- Norderhaug, A. & Norderhaug, M. 1984. Status of the Lesser White-fronted Goose, *Anser erythropus*, in Fennoscandia. I: Nilsson, L. & Fog, M. (red.). Studies on Fennoscandian populations of Bean Goose (*Anser fabalis*), Greylag Goose (*Anser anser*) and Lesser White-fronted Goose (*Anser erythropus*). *Swedish Wildlife Research Viltrevy* 13: 171–186.
- Ruokonen, M., Kvist, L., Aarvak, T., Markkola, J., Morozov, V. V., Øien, I. J., Syroechkovski, Jr., E. E., Tolvanen, P. & ArtDatabanken - artefaktablad

- Lumme, J. 2004. Population genetic structure and conservation of the Lesser White-fronted Goose *Anser erythropus*. *Conservation Genetics* 5: 501–512.
- UNEP WCM 2003. *Report on the status and perspective of the Lesser White-fronted Goose Anser erythropus*. UNEP World Conservation monitoring Centre, Cambridge U.K.
- Øien, I.J. & Aarvak, T. 2003. Fjällgås – finns det hopp för Skandinaviens “sjungande gäss”? *Vår Fågelvärld* 62 (3): 6–12.
- Øien, I.J. & Aarvak, T. 2005. Satellitter sporer dverggås til sivilisasjonens vugge – Mesopotamia! *Vår Fuglefauna* 28: 14–17. (in Norwegian).
- Øien, I.J., Aarvak, T. & Morozov, V.V. 2005. A wild goose chase across Central Asia to the Middle East. *World Birdwatch* June 2005 27(2): 24–26.

Författare

Förf. Åke Andersson 2012. © ArtDatabanken, SLU 2006.